

Р. М. Падалка,

Донбаський державний педагогічний університет, м. Слов'янськ

АНТРОПОНІМИ РОМАНУ «СІРИЙ» А. ФЕДЯ

У статті проаналізовано прізвища філософського роману «Сірій», бо всі імена, прізвища, імена по батькові, прізвиська, андроніми, патроніми покликані не лише ідентифікувати персонажа, а й виконувати певні характеристичні функції для створення цілісного образу героя. Імена і прізвища розкривають історію роду, впливають на життя й долю людини, відображають внутрішній світ особистості. Ім'я актуалізує авторську модальність, прагматичне спрямування тексту на читацьку співучасть і співпереживання.

Ключові слова: антропоніми, деривація, особове ім'я, прізвиська, семантика.

В статье проанализированы личные имена людей философского романа «Сирый», так как любые имена, фамилии, отчества, клички, андронимы, патронимы не только идентифицируют персонажа, но и исполняют характеристические функции для создания целостного образа героя. Имена и фамилии раскрывают историю семьи, влияют на жизнь и судьбу человека, отображают внутренний мир личности. Имя актуализирует авторскую модальность, прагматическую направленность текста на читательское соучастие и сопереживание.

Ключевые слова: антропонимы, деривация, личное имя, кличка, семантика.

The article deals with the analyses of personal names of the characters in the philosophic novel «Siry». Any name, surname, patronymic name, nickname and andronymic name not only identifies the character but fulfills the function of characterization for creation of a holistic image of a personage. Names and surnames show the history of the family, make impact on the life and destiny of a person. They display man's inner world. Names update the author's modality and direct the pragmatic directionality of the text to the reader's complicity and empathy.

Key words: anthroponomy, derivation, personal name, nickname, semantics.

Актуальність. Вибір імені для персонажа – важливий момент у процесі роботи автора над художнім твором, бо ім'я актуалізує авторське спрямування тексту на читацьку співучасть і співпереживання. Необхідність постійного вживання імені забезпечує йому можливість різноманітних контекстів. Ім'я нероздільне з дійовою особою, сприймається й асоціюється з нею, вказує на предмет позначення та виступає його характерологічним представником. Імена і прізвища розкривають історію роду, впливають на життя й долю людини, відображають внутрішній світ особистості.

Загальноновизнаною серед наявних визначень терміна «прізвище» є дефініція, у межах якої прізвище тлумачать як «додаване до власного імені (або власного імені й назви по батькові), спадкове, незмінне офіційне родинне найменування, яке передається від батька до шлюбних дітей (від матері – до нешлюбних дітей), у шлюбі – від чоловіка до дружини і має вже більшу, ніж двопоколінну традицію вживання» [4, с. 91]. Ю.М. Новикова [7] з'ясувала процеси дериваційної еволюції в перетворенні апелювативів на специфічні пропріальні одиниці. Дериваційна варіативність спонукає і до кваліфікації певних моделей як утворень з подвійною словотвірною мотивацією.

Предметом дослідження стали прізвища філософського роману А.М.Федя «Сірій».

Метою статті – огляд, опис та характеристичний потенціал літературно-художніх антропонімів роману А. М. Федя «Сірій».

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

1. Розглянути поняття антропоніма і види антропонімів.
2. Визначити кількісний склад та продуктивність іменувань осіб.

Виклад основного матеріалу. Ю.К. Редько [2] поділив прізвища за походженням на 4 групи: 1) відіменні; 2) прізвища, утворені від назви місця проживання; 3) прізвища, утворені від назви професії чи за соціальною належністю; 4) прізвища, утворені за індивідуальними ознаками перших носіїв. У цих групах Ю.К. Редько навів багато яскравих, зрозумілих для широкого кола читачів прикладів українських прізвищ.

Серед видів антропонімів ще наявні: 1. Особові імена. 2. Патроніми (імена по батькові). 3. Прізвища. 4. Родові імена (вважаються більш важливими, ніж прізвища, коли жінка виходить заміж, то вона змінює своє прізвище, а родові імена залишається незмінним). 5. Прізвиська, псевдоніми, імена тварин. 6. Криптоніми (приховувані імена), антропоніми літературних творів, героїв фольклору, міфів. 7. Етніміми (назви націй, народів, народностей). 8. Техноніми (статусні імена). Також є антропоніми індивідуальні і групові. Індивідуальні антропоніми виділяють об'єкт із класу подібних (особистість із колективу), а групові даються колективам, групам, етносам тощо, які наділені тими чи іншими ознаками. Додамо, що проблемним питанням в антропоніміці є визначення прізвиська. Як писала В.В.Робустова: «Прізвисько слід відрізнити від псевдоніму. Псевдонім – це вигадане ім'я, джерелом виникнення якого є сам автор, а прізвисько виникає спонтанно, на базі якої-небудь риси, дії, обставини тощо» [1, с.122].

Усі імена, прізвища, імена по батькові, прізвиська, андроніми, патроніми покликані не лише ідентифікувати персонажа, а й виконувати певні характеристичні функції для створення цілісного образу героя. Немає одностайної думки для трактування цих функцій, та, оскільки процес номінації в основному стосується соціального стану, національності, віку чи певної додаткової характеристики героя, то найважливішими функціями антропонімів у художньому тексті є номінативна, соціологічна, локалізаційна, емоційно-експресивна та характеристична, які пропонуємо розглянути в художньому просторі твору Анатолія Михайловича Федя «Сірій». Номінативна функція притаманна усім власним назвам. Оскільки події, зображені у романі А. М. Федя, відбуваються на Україні, то й побутують імена, притаманні цій території [3, с. 132].

Відтворюючи події твору, автор найчастіше вдається до однолексемного та дволексемного іменування (ім'я + прізвище, детермінатив + ім'я), номінує особу лише ім'ям чи похідним варіантом його, а антропомодель «ім'я + по батькові» та трилексемне іменування вживає рідко. Утілення в тій чи тій формі соціальної, вікової, національної характеристики, оцінка письменником значенності героя в певній соціальній групі зумовили використання двочленної антропомоделі «ім'я + прізвище» (*Борис Спирідонович, Віктор Ремізов, Володимир Розумний, Софія Борщевська* тощо).

Особливе місце у художньому просторі твору А. М. Федя відводиться прізвиськам. В основному це однолексемні антропомоделі із прозорою мотивацією. Сірий, із погляду антропоніміки, є головним героєм роману, бо іменування персонажа демонструють найбільшу частотність – 804 рази. Лексема *Сірий*, окрім прямої вказівки на барву, може пов'язуватись зі значенням «собаки сірої масті», «безсоромної людини», а також вказувати на неможливість, бідність (пор. укр. сірома).

Анатолій Федь знайомить із головними героями уже при першій зустрічі з читачем: «Коли знайомлять тебе з пихатим нахабою, той зазвичай питає: «Сірий – як розуміти: прізвище це чи доля?» Краще вже Білий. Можливо, і Чорний, якщо ні – то Темний. Принаймні, усе було б ясно й дохідливо» [9, с. 118]. Сергій Євгенович Сірий (Сірий) – головний герой філософського роману, завідувач кафедри політології в університеті. Віком 30 років. Родом із Азербайджану. Щоб заробити трошки грошей на додаток до стипендії, почав працювати вантажником, але застудив спину та після лікарні знайшов «тепліше місце» – інспектором відділу охорони на заводі. Великим бажанням Сірого, було «потрапити в коло заможних людей», до якого свого часу належав його батько. Після довгих міркувань, Сірий вирішив знайти собі жінку, яка б мала заможного батька. Йому навіть і шукати не довелося, «рибка сама клюнула на гачок» [9, с. 88]. Як бачимо, саме такий підбір імені для персонажа був досить відповідальним етапом, адже саме від цього залежить сприйняття читачем денотата, ставлення та оцінка його дій. В основі ономастології, як зазначила Т.Наумова, лежить асоціативний характер людського мислення. Маючи перед собою конкретне ім'я окремого героя, читач переосмислює подану номінацію в її вторинне значення, утворює або уявляє внутрішню форму цього значення, тобто внутрішній характер героя [8, с. 44].

Аскольд теж належить до чільних персонажів твору: ім'я уживається в тексті 132 рази. Аскольд – це скандинавське ім'я, що означає «золотий голос». Це товариш Сірого, який проводжав його до Києва: «Достатньо того, що в мене друг Аскольд – український націоналіст. Розумний і ерудований паршивець, але позбавлений царя в голові. Українським націоналістом я не збираюсь ставати, але це не позбавляє мене права зробити український народ щасливим, повернувши йому пам'ять, а з нею – і почуття власної гідності» [9].

Також не менш провідне місце посідає Іван – ім'я уживається у тексті 121 раз. Іван Васильович Бистряков – новий вартівий, який «усе робить швидко». Студент філологічного факультету, просив Сірого поставити йому залік за інформування в його справі: «Коли сержант зник за зачиненими дверима, Сірий повернувся у бік новоприбулого. Роздивляючись його атлетичну фігуру, для себе відзначив: має справу з дуже посередньою людиною з освітою не вище петеушного рівня. Має справу з ментом. Продажною сволотою вдачі рабовласника і з душею раба».

Бистряков – прізвище, основа яких вказує на риси характеру, поведінки людини (пор. швидкий, прудкий, скорий): «А Іван Васильович Бистряков, який все робить швидко...».

У романі А. М. Федя широко побутують прізвиська, через які автор виражає своє ставлення до персонажа, формує ставлення до нього в читача. Прізвиська доповнюють зовнішню і внутрішню характеристику зображеної автором особи. Подекуди автор у підборі прізвиська для героя поєднує суперечливі поняття, що краще розкривають характер героя. Так, Хома Моторний у романі є простим слідчим, без якихось особливих здібностей, хоча прикметник «моторний», що відображений в основі прізвиська, має значення – «проворний, спритний».

Панівною формою у романі є повна або зменшено-пестлива форма імені (*Світлана, Оксана, Свирид* та ін.), яка водночас контрастує із емоційно-оцінною та характеристичною (*Костик, Люся, Вася* та ін.).

Твори А. М. Федя є філософськими, в яких глибоко розкривається душевний світ героїв. Майстерність Анатолія Михайловича Федя, його індивідуальний почерк визначає пильна увага письменника до ономастичних особливостей функціонування антропонімів, до відбиття національно-мовного колориту. Локалізаційна функція допомагає автору відтворити в новелах картину того часу, який він описує, використовуючи іменник того ж періоду.

Дуже рідко Анатолій Федь використовує імена відомих історичних постатей. У романі «Сірий» читаємо: «Ми продовжувачі справи Ємелі Пугачова, Стеньки Разіна, Володимира Леніна. Кажуть, у вас тут був Кармелюк. Це також нашої крові герой» [5, с. 196]. Названі автором діячі створюють певний фон.

Виразними зі стилістичного боку є антропонімічні означення. Поєднуючись із іменем, вони стають емоційно-експресивним центром, слугують важливим засобом передачі почуттів автора: молода кізочка, молодий і красивий батько. Із погляду характеристичної функції, значення імені автор не пояснює і не коментує, лише через відповідні обставини чи поведінку персонажа стає зрозумілішим читачеві.

У складі імен можна простежити декілька шарів: давньоруського походження (*Володимир*), грецького походження (*Софія, Василь, Зінаїда, Кіндрат, Оксана*), давньоєврейського походження (*Семен, Хома, Іван*), латинського походження (*Сергій, Костянтин, Віктор*), німецького походження (*Ліліана*), слов'янського походження (*Людмила, Борис, Світлана*).

Отже, літературна антропонімія А.М.Федя є психологічно-вмотивованою та індивідуалізуючою, а антропонімікон, який є важливим елементом структури художнього тексту, створює особливий колорит та неповторний авторський стиль.

Із погляду соціологічної функції, кожна особа належить до певного соціального стану, має якусь професію, родові зв'язки та ін. Персонажі, що належали до вищих суспільних класів іменувалися антропонімами на -ськ (ий), -цьк (ий): «До вас завідувачка з ДК Леніна Софія Павлівна Борщевська, – відрпортувала секретар Люся й поклала візитну картку на стіл перед СС» [9, с. 216].

Із погляду експресивно-оцінної функції, антропоніми в художньому тексті несуть певне емоційне навантаження. Для найменування молодих людей, дітей вживаються імена-демінативи. Вони здавна в українській мові творилися за допомогою зменшено-пестливих суфіксів: -ко, -ус', -ц', -аш. Для творення образів негативних героїв чи викриття певних рис характеру переважають лексеми з суфіксами -юг(а), -ил(о), -ськ(о).

Проза Анатолія Федя дала досконалі зразки оригінального й самобутнього використання антропонімів у художньому тексті. У ній чітко виявили себе зображальні можливості власних імен, сила та глибина художнього узагальнення, а також розкрилися нові грані українського слова.

Отже, добір імен, прізвищ, прізвиськ та їхнє функціонування у творі прозаїка свідчить про вимогливість митця до смислового наповнення інформації. Дослідження, що стосуються антропонімів, не вирішують повністю проблему їхнього вивчення в сучасному мовознавстві. Залишається низка спірних і малодосліджених питань. Зокрема, недостатньо уваги приділяється морфемній будові антропонімічних одиниць, тому перспективним, на нашу думку, є вивчення словотвірних засобів антропонімікону окремих письменників.

Література:

1. Баскаков Н. А. Русские фамилии тюркского происхождения / Н. А. Баскаков // Восточнославянская ономастика. – М., 1972. – С. 176-209.
2. Гумецька Л.Л. Народні форми хрещених імен XIV – XV ст. / Л. Л. Гумецька // Українська історична та діалектна лексика. – К. : Наук. думка, 1985. – С.113-116.
3. Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення / В.В.Жайворонок // Культура Причорномор'я. – 2002. – № 32. – С. 51-53.
4. Железняк І. М. До історії українських прізвищ / І.М.Железняк // Мовознавство. – 1976. – №5. – С.65-72.
5. Керста Р. Й. Антропоніми – основа вивчення лексики, що характеризує особисті властивості людини / Р.Й.Керста // З історії української лексикології. – К. : Наук.думка, 1980. – С. 200-213.
6. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування / Р. Й. Керста; [відп. ред. Л. Л. Гумецька]; АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні. – К. : Наук. думка, 1984. – 151. [1] с.
7. Никонов В. А. Семантика русских фамилий / В. А. Никонов // Имя и общество. – М. : Наука, 1974. – С. 187-203.
8. Сухомлин І. Д. З історії українських прізвищ / І. Д. Сухомлин // Українська мова та література в школі. – 1965. – № 4. – С. 24-28.
9. Федь А. М. Реальні та метафізичні світи пана Сірого: Філософський роман / А. М. Федь. – Слов'янськ : Видавець Моторін Б. І., 2010. – 284 с.